

Psixoloqların peşə fəaliyyətinə hazırlığının yaradıcı bacarıqların aktivləşdirilməsi

Çimnaz Verdiyeva

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,

ADPU-nun baş müəllimi

E-mail: cinnazverdiyeva@gmail.com

Rəyçilər: psixol.ü.f.d., dos. M.C. İsmayılova,
psixol.ü.f.d., dos. U.M. Qəzvini

Açar sözlər: peşə hazırlığı, bacarıq, tələbə-psixoloq, fəaliyyət, yaradıcılıq bacarıqları

Ключевые слова: профессиональная подготовка, способность, студент-психолог, деятельность, творческие навыки

Key words: training ability, a psychology student, activities, creative skills

Yaradıcı bacarıqların aktivləşdirilməsi məqsədi ilə tələbə-psixoloqların peşə hazırlığını eksperiment yolla öyrənmək qərarına gəldik. Əvvəlcə tələbələrini qruplara ayırdıq. Eksperiment zamanı sınıqlanlar üzərində apardığımız təcrübədə əldə etdiyimiz empirik materialları topladıq və onların müqayisəli təhlilini apardıq və nəticədə kompleks müayinənin aparılmasına nail olduq.

Tərəfimizdən ayrılmış qruplarda sınıqlanların empirik materiallarının müqayisəli təhlili və kompleks müayinənin gedişinin nəticəsindən məlum oldu ki, gələcək müəllim-psixoloqların peşəyə hazırlığı dinamik xarakter daşıyır. Bir hazırlıq səviyyəsindən digərinə keçid dinamikası onun komponentləri arasındakı daxili balansla müəyyən olunur ki, mürəkkəblik dərəcəsindən və məzmunundan asılı olaraq onlar təlim və peşə vəzifələrinin səmərəli həllini təmin edir. Tədqiqatımızın məqsədi tələbə-psixoloqların peşəyə hazırlığının psixoloji strukturunda ifadə olunmuş komponentlərin ekspert qiymətlərinin meyar və göstəricilərini müəyyənləşdirmək idi:

qeyri-qənaətbəxş - komponentlərin ifadə olunmuş tələb göstəricilərinin bəzi dərəcələrini şərtləndirir, lakin peşə funksiyalarının yerinə yetirilməsini təmin etmir;

mümkünlük - peşəyə hazırlığın elə ifadə dərəcəsidir ki, o, peşə vəzifələrini həyata keçirməyə imkan verir, lakin peşə fəaliyyətində tələb olunan keyfiyyətlərə nail olmaq imkanını məhdudlaşdırır;

qənaətbəxş - seçilmiş peşəyə hazırlığın strukturunda komponentlərin ifadə olunmuş göstəriciləri kifayət qədər yüksək dərəcədədir, bu da seçilmiş peşəyə asanlıqla adaptasiya olmağa imkan verir və tələb olunan psixoloji keyfiyyətlərin effektivliyinin az bir vaxtda optimallığını təmin edir.

Belə ki, məsələn; ekspert qiymətlərdən aydın olur ki, (ekspert qismində ali məktəb müəllimlərindən 45 nəfər, dinləyici-psixoloqlardan 75 nəfər bu işə cəlb olunmuşlar) peşə ixtisasına yiyələnən I kurs tələbələri (68% cavablar) konkret peşə situasiyasının həllində iştirak etməkdən boyun qaçırtmışlar ki, bu da onlarda nəzəri biliklərin kifayət qədər olmaması və praktiki təcrübənin azlığı ilə izah olunur. Lakin onlar kommunikativ prosesdə yaxın dost-taşıqlarına “öz məsləhət- lərini” asanlıqla təklif edirlər.

I kurs tələbələrinin peşə sahəsindəki marağı, əsasən, özünüdərək sferası ilə, habelə ilkin əməliyyatlara sadə diaqnostik monipulyasiyaya yiyələnməklə bağlıdır. I kurs tələbələrində

digər kurs tələbələrindən fərqli olaraq, daha çox nəzəri materiallardakı çətinliklərlə bağlı akademik borc müşahidə olunur ki, bu da öz növbəsində, seçilmiş peşədən məmnunluq hissini aşağı salır, peşə motivasiyasının davamlılığına öz təsirini göstərir. Əksinə, ekspert qiymətlərin nəticələri göstərir ki, peşə fəaliyyətinin psixoloji məzmununa maraq III kurs tələbələrində daha yüksəkdir. Bu göstərici tələbələrin ilk praktik təcrübələrini real olaraq ali təhsil müəssisəsində həyata keçirtmək arzusu ilə müşayiət olunur.

Ali təhsil müəssisələrinin III kurs tələbələri ilkin peşə təcrübəsinə yiyələnmək üçün işləməyə səy göstərirlər (tədqiqatımıza əsasən, 38%). Bununla yanaşı, bəzi kateqoriyalı tələbələrdə (44%) qeyri-adekvat özünüqiymətləndirmənin yüksək göstəricisi tez-tez müşahidə olunur. Məsələn; “Mən bunları bilirəm”, “Bizə belə öyrətməyiblər”, “Siz bunları bilmirsiniz”. Bundan əlavə, bəzi kateqoriyalı tələbələrdə isə (ekspert qiymətlər üzrə) peşə hazırlığında komponentlər arasında çox böyük qeyri-tarazlıq müşahidə olunmuşdur. Məsələn; *dəyər-motivasiyalı komponent* - “Mən istəyirəm”; *koqnitiv-qnostik komponent* - “Mən bilirəm”; *emosional-iradi komponent* - “Mən bilirəm, bunu necə etmək lazımdır”; *funksional-fəaliyyətli komponent* - “Mən həmişə nəzərdə tutduğum nəticəyə nail oluram”; *kreativ komponent* tələbənin təlim prosesinin müəyyən mərhələsində ekspert qrupu tərəfindən çox vaxt qeydə alınmamışdır.

Aparadığımız sorğular göstərir ki, rastlaşdığımız mühüm çətinliklər tələbə-psixoloqların təlimin müəyyən mərhələsində aldıkları nəzəri (elmi) bilikləri və sadə əməliyyatları peşə situasiyasında tətbiq edə bilməmələri, habelə tədqiqat fəaliyyətində sadə praktik təcrübə elementlərindən istifadə edə bilməmələridir. IV kursda tələbə-psixoloqların peşəyə hazırlıq komponentləri bəzi balanslaşdırmalara gətirib çıxarır. Bu təlim mərhələsində də ekspertlər tərəfindən *refleksiv-yaradıcı komponentlərin* inkişaf səviyyəsində aşağı göstəricilər qeydə alınmışdır.

Dinləyici-psixoloqlar içərisindən seçilmiş ekspertlər qeyd edirlər ki, bu gənc mütəxəssislərin əksəriyyəti üçün xarakterik haldır. Həmin mərhələdə əsas peşə çətinlikləri psixoloji situasiyanı kompleks şəkildə görə bilməmək bacarığı, peşə fəaliyyətinə müstəqil adaptasiya ola bilməmək, həmçinin praktik fəaliyyətdə texnologiyaların yeni vasitələrinə yiyələnmə bilməməsi ilə nəticələnir. Tələbə-psixoloqların peşə hazırlığının bir səviyyəsindən digər səviyyəsinə keçid ali təhsil müəssisələrində təlim məşğələləri ilə bağlıdır. Belə ki, nəticələrin təhlili təlimin müxtəlif kurslarında tələbə-psixoloqların peşə hazırlığı səviyyəsində ifadə olunmuş göstəricilərin qeyri-bərabər xarakterini aşkar etmişdir.

Biz belə hesab edirik ki, ali təhsil müəssisələrində təlim prosesində tələbələr formalaşmaqla onların peşə hazırlığı pozitiv keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə məruz qalır, həm də bir səviyyədən digərinə keçid dinamikasında əks olunur (I kursda bələdləşmə səviyyəsindən IV kursun refleksiv yaradıcı səviyyəsinə qədər). Qeyd etməliyik ki, yuxarı kurs tələbələrini əksəriyyəti (61%-ə qədər) üçün hazırlığın *funksional səviyyəsində* “yerində qalma”; III kurs tələbələri üçün (təlimin ortalarında) “*Əməliyyat*” *səviyyədə* (47%) “ləngimə” halları xarakterikdir. Ali təhsil müəssisələrində təlim prosesində peşəyə hazırlıqda tələbə-psixoloqların əksəriyyəti yüksək nailiyyətlər əldə edə bilmirlər. Belə ki, IV kurs tələbə-psixoloqlarda (məzunlarda) bu göstərici 11%, dinləyici-psixoloqlarda (gənc mütəxəssislərdə) isə 21% təşkil etmişdir.

Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, peşəyə hazırlığın aşağı səviyyədə olmasına səbəb ekspertlərin qeyd etdiyi kimi, dinləyici-psixoloqların əksəriyyətində yaradıcı bacarıqların kifayət qədər inkişaf etməməsi, konkret peşə situasiyasına qazanılmış bilik, bacarıq və vərdişlərin tətbiq etmə qabiliyyətinin aşağı olmasıdır.

Təhsil sistemində gələcək müəllim psixoloqların fəaliyyəti yaradıcı fəaliyyət kimi xarakterizə olunur. Bu yaradıcılığa *normativ* (qanunların qoyuluşu, qaydalar, sosial normalar) və *evristik* (şəxsi axtarışda yaradıcılıq) elementləri də aiddir. Bundan əlavə, psixoloqun praktik fəaliyyəti elmi yaradıcılıqla, tədqiqat fəaliyyəti ilə də sıx bağlıdır. Gələcək müəllim-psixoloqun peşəkarlığının əsas göstəricilərindən biri istənilən qeyri-standart situasiyaya yaxınlaşmaq bacarığına malik olmasıdır (1, 182).

Müəllim-psixoloq peşəsinə psixoloji hazırlıqda professional təfəkkürün formalaşmasına diqqət artırılmalıdır. Belə ki, tələbə-psixoloqlara məntiqi təfəkkürün qanunları və formaları aşılmalı, onlara problemlə situasiyalardan baş açmağı, tədqiqat xarakterli məsələlərə yanaşmağı, onları həll etməyi öyrətmək vacibdir (2, 55).

Beləliklə, ali təhsil müəssisələrini bitirmiş müəllim-psixoloq kadrları peşəkar fəaliyyət və kompetensiyalar baxımından fənlərarası inteqrasiyaya hazır olmalı, həmçinin məntiqi təfəkkürün qanunlarını, forma və metodlarını bilməli, problemlə situasiyaları yaratmalı, baş vermiş ziddiyyətləri həll etməli və müxtəlif xarakterli tədqiqat işlərini həyata keçirməlidirlər.

Peşə təhsili sisteminin əsas vəzifələrindən biri mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətini yüksəltməkdir. Bununla belə, təlimin və mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi biliklərə yiyələnmə, eləcə də bacarıq və vərdişlərin formalaşması prosesində həyata keçirilir. Lakin faktiki olaraq belə qiymətləndirmə ali təhsil müəssisələrində təlim prosesində inkişafın səviyyəsini, şəxsiyyətin müxtəlif qabiliyyətlərini, həmçinin onun şəxsi və peşə keyfiyyətlərini əks etdirmir. Peşə hazırlığının aşağı səviyyəsi həmişə nəzəri hazırlığın zəif olmasının nəticəsi deyil, halbuki bu hazırlıq, adətən, yüksək səviyyədə olur. Peşəyə hazırlığın aşağı səviyyədə olması qazanılmış nəzəri biliklərin real praktik fəaliyyətdə tətbiq olunmaması, habelə mütəxəssislərin fərdi peşə situasiyasında peşə vəzifələrinin reallaşmasının şəxsi proqramının hazırlanması vərdişinin olmamasıdır. Bunlarla yanaşı, özünün güclü və zəif cəhətlərini bilməmək, eləcə də şəxsi-emosional vəziyyətinin diferensiasiyasını nəzərə almamaq-bütün bunlar tələbə-psixoloqların peşə təlimi prosesində şəxsi inkişafını və peşəkarlığını çətinləşdirir.

Peşəyə hazırlığın aşağı səviyyəsi problemi təlim mərhələsində mütəxəssis tərəfindən zəruri olaraq həll edilməlidir. Bundan ötrü, diqqət yaradıcı peşə bacarıqlarının formalaşmasına yönəldilməlidir. Yaradıcı bacarıqların inkişafı kompleks vəzifə olub, yaradıcı təfəkkürün və kreativliyin inkişafını, habelə yaradıcı fəaliyyətdə motivasiyanı və şəxsiyyətin xassələrini əhatə edir. Aparığımız psixoloji tədqiqat göstərdi ki, gələcək mütəxəssislərin yaradıcı bacarıqlarını bir-iki il ərzində bir neçə fənnin tədrisi prosesində formalaşdırmaq olmaz. Tələbələrin bütün hazırlıq prosesi bu vəzifələrin həllini təmin etməlidir. Yaradıcı təfəkkürün inkişafı bacarıq və vərdişlərdən ayrılıqda formalaşmır. Belə ki, tələbə-psixoloqun bacarıq və vərdişlərinin icrası nə qədər hərtərəfli həyata keçirilərsə, bir o qədər onların təxəyyülü, realist düşüncə tərzini zəngin olar. Bundan əlavə, təfəkkürün inkişafı nitqin inkişafı ilə bağlıdır. Ona görə ki, yaradıcı təfəkkürün və yaradıcı peşə bacarıqlarının inkişafı obrazlı və rəhbərli nitqə malik olmadan mümkün deyildir. Odur ki, nitqin inkişafı bacarığına yiyələnmədən təlim-peşə vəzifələrinin həlli üsullarını həyata keçirmək, zəngin təxəyyülə və yaradıcı fəaliyyətin pozitiv təcrübəsinə yiyələnmək qeyri mümkündür (3, 35).

Gələcək mütəxəssisin peşəyə hazırlığında rastlaşdığımız çətinliklərdən biri ondan ibarətdir ki, əməyin təlim idraki təşkili peşə fəaliyyətində qeyri-adekvatdır. Peşə hazırlığının formalaşması məqsədinə nail olmaq və mütəxəssisin şəxsiyyətinin fərdi inkişafı üçün elə bir təlim lazımdır ki, o, müvafiq tələbat, motiv, məqsəd, vasitə və nəticəyə əsaslanan bir fəaliyyətdən (idraki) digər fəaliyyətə (peşəyə) transformasiyanı təmin etsin, bu transformasiya

da öz növbəsində təsbitməni tələb etsin.

Təlim problemləli situasiyanın həlli, təqlidedici oyunlarda iştirak etmək gələcək mütəxəssisin əməyinin əşyavi, psixoloji məzmununu müəyyən etməyə, habelə peşə fəaliyyətinin ayrı-ayrı aspektlərini modelləşdirməyə imkan verir. Fəal təlim metodlarından istifadə etmək şəxsiyyəti özünükorreksiyaya və özünüinkışaf prosesində fərdi-şəxsi olaraq iştirak etməyə təhrik edir (4, 135).

Gələcək mütəxəssisin-müəllim-psixoloqun peşəkarlığının əsasını onun peşə fəaliyyətində subyekt kimi inkışafı təşkil edir. Müəllim-psixoloqun fərdi peşə-şəxsi inkışafı onun şəxsi keyfiyyətlərində yaranmış ziddiyyətlərlə və obyektiv tələblərlə, normalarla, eləcə də peşə fəaliyyətinin dəyərləri ilə determinləşir. Peşə-şəxsi inkışafın məqsədi və nəticəsi peşəyə hazırlıq, özünüinkışafa hazırlıq, peşə dərk və özünüdərk, mütəxəssisin motivasiyasının formalaşması kimi peşəkar hazırlıqdır.

Bir sözlə, təlim prosesində gələcək müəllim-psixoloqun fərdi inkışafının diaqnostikasının xüsusi təşkili, fikrimizcə, peşəyə hazırlıq prosesində şəxsiyyətdə yaranmış dəyişikliklərin öyrənilməsi və peşə fəaliyyətində onun formalaşması dinamikası qiymətləndirilməlidir. Belə diaqnostikanın əsas rolu onunla nəticələnir ki, o, təlimin keyfiyyətinin obyektiv göstəricisi-təlim prosesinin vaxtında korreksiyası kimi çıxış edə bilər.

İbtidai səviyyədə abuturiyentlərin peşə hazırlığının qiymətləndirilməsi “*diaqnostikaya giriş*” kimi müəyyən edilir. Şəxsi-peşə inkışafı ilə bağlı keçirilən monitorinqin birinci mərhələsinin nəticələri abuturiyentlərin həm fərdi, həm də qrup xüsusiyyətlərini qeydə almağa bizə imkan vermişdir:

- təlimə motivasiyalı hazırlıq;
- şəxsi-peşə keyfiyyətlərinin formalaşması;
- təlimə hazırlıq (peşə əməyinin yeni növünün mənimsənilməsi ilə bağlı təlim fəaliyyəti).

Belə ki, məsələn; 2010-cu ilin abuturiyentləri sırasında pedaqogika və psixologiya fakültəsinə daxil olan tələbə-psixoloqların 34%-i təlimə yüksək moti-vasiyalı hazırlıqları və şəxsi inkışafa yönəldilmiş göstəriciləri ilə; 60%-i isə təlimə münasibətdə orta motivasiyalı hazırlıq səviyyəsi və 6%-i isə aşağı səviyyə ilə fərqlənmişlər.

Təlim prosesində gələcək mütəxəssisin peşəyə hazırlığının formalaşmasında onun subyektiv mövqeyinin inkışafı, peşə özünüdərk, peşə dəyərləri, motivləri və peşə mədəniyyəti dominantlıq təşkil edir.

Eyni zamanda, tələbə-psixoloqlarla fərdi iş modelinin hazırlanması üzrə eksperimental işin aparılması göstərdi ki, gələcək mütəxəssislərin tələbli peşə komponentlərinin yaranması onların peşə texnologiyalarına yiyələnməsi və səriştəli peşəkarlığın formalaşmasıdır. Bununla yanaşı, növbəti mərhələdə tələbələrin şəxsi-peşə inkışafı ilə bağlı monitorinq çərçivəsində aparılan psixoloji diaqnostika peşəyə hazırlığın fərdi inkışaf dinamikasını növbəti istiqamətdə qiymətləndirməyə gətirib çıxarmışdır:

Şəxsi istiqamətlənmə və funksional istiqamətlənmə.

I- Şəxsi istiqamətlənməyə qiymətvermə aşağıdakı komponentlərə aiddir:

- peşə təsəvvürləri;
- peşə dəyərləri və motivləri;
- gələcək peşə fəaliyyətinə münasibət;
- peşəyə yönəlişlik.

II- Funksional istiqamətlənməyə qiymətvermə diaqnostikaya yönəlmişdir:

- müəllim-psixoloqun peşə fəaliyyətinə istiqamətlənmiş peşə bacarıqları;
- zəruri şəxsi-peşə keyfiyyətləri.

Təlim şəraitində tələbələrin fərdi inkişafının inteqral göstəricisi kimi peşə fəaliyyətinə hazırlığın formalaşmasının dinamikası təlimin hər bir mərhələsində qeydə alınmışdır.

Məqalənin aktuallığı. Elmi məqalədə gələcək psixoloqların yaradıcı bacarıqlarının psixoloji xüsusiyyətləri ardıcılıqla tədqiq edilmişdir. Bu elmi bacarıqlar gələcək psixoloqların peşə səriştəliyinin təkmilləşdirməsinə zəmin yaradır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə gələcək psixoloqların peşə fəaliyyətində yaradıcılığın təzahür xüsusiyyətləri sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Bu da psixoloqların kreativliyinin formalaşmasına imkan yaradır.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, eləcə də praktik psixoloqlar istifadə edə bilirlər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev B.H. Yaradıcı müəllim hazırlığının bəzi məsələləri. Bakı Universiteti xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2008, № 2.
2. Əliyev B.H., Cabbarov R.V. Təhsildə şəxsiyyət problemi. Bakı, 2008.
3. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: Psixopedaqoji araşdırmalar. Bakı: Adiloğlu, 2001.
4. Əlizadə Ə.Ə. Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika, 2004.

Ч. Вердиева

Пути развития профессиональных навыков студент-психологов с помощью активации творческих способностей

Резюме

На статье со стороны автора отмечается, что подготовка к профессии будучи преподаватель-психологов является динамическим. Динамика перехода от одного уровня к другому определяется внутренним балансом между его компонентов. Это обеспечивает эффективное решение должностей обучения и профессии независимо от степени сложности и содержание. На статье автор определил критерии и показатели оценок экспертов компонентов выраженном на психологическом структуре подготовки студент-психологов к профессии. На статье автор пришел такому вводу, что развитие творческой мышления не формируется отдельно от умений и навыков. Таким образом, настолько всесторонно осуществляется выполнение умений и навыков студент-психолога, столько богатым становится их воображение, реалистический тип мышления.

Ch. Verdieva

Ways of professional skills of the students-psychologists by activating creative abilities

Summary

On the part of the article, the author notes that the preparation for the profession as a teacher of psychology is dynamic. The dynamics of the transition from one level to another is determined by the balance between its internal components. This provides an effective solution positions teaching profession and of the complexity and content.

On paper the author defined the criteria and indicators of expert evaluations of components expressed in psychological training structure psychology students to the profession. The author came to this input, that the development of creative thinking is not formed separately from the skills. Thus, as to fully implement the performance and skills of psychology students, as is their rich imagination, a realistic way of thinking.

Redaksiyaya daxil olub: 05.07.2018